

A.Burak Büyükcivelek¹*Mekansal Araştırmalar Merkezi Direktörü*

DEĞERLENDİRME NOTU

İYİ KENTLEŞME MAAŞINIZI ARTIRABİLİR Mİ?

Herkesin kazancını her olanakta artırmaya çalışması doğal bir süreç olsa gerek. Özellikle de yüksek enflasyon, artan yaşam maliyetleri ve bunlara paralel artmayan gelir olanakları düşünüldüğünde. Bu koşullarda tartışmanın ilk akla gelen tarafı elbette ücretin kendisi. Ücretlerin nasıl belirlendiği, çalışanların pazarlık gücü, iş gücü piyasasının koşulları ya da işverenlerin davranışları bu tartışmanın önemli parçaları. Ama bir de ücretin neyi karşılayabildiği sorusu var. Çünkü sonuçta önemli olan yalnızca ay sonunda ne kadar gelir elde ettiğimiz değil, bu gelirle nasıl bir yaşam sürdürebildiğimiz. Konut, ulaşım, eğitim, sağlık, bakım ya da sosyal yaşama katılım için yapmak zorunda olduğumuz harcamalar arttıkça aynı ücretin karşılığı da giderek azalıyor.

Bu tartışmaya bir de kenti eklemek istiyor ve sorumu tekrarlıyorum: İyi bir kent maaşınızı artırabilir mi? Doğrudan bakıldığında elbette hayır. Kent ya da planlama, çalışanın hesabına yatırılan nominal ücreti belirlemiyor. Ama eğer iyi planlanmış bir kent, konut, ulaşım ve gündelik hizmetlere erişmek için yapmak zorunda olduğumuz harcamaların bir bölümünü azaltabiliyorsa aynı ücretin karşılığı da değişebilir. Bu yazıda ilerleyen bölümlerde “mekânsal sosyal ücret” olarak adlandıracağım yaklaşımın çıkış noktasını da tam olarak bu ilişki oluşturuyor. Soruyu yanıtlamak için önce iki şeyi birbirinden ayırmak gerekiyor: Çalışanın ücretinin nasıl belirlendiği ile kendisinin ve hanesinin kabul edilebilir bir yaşamı sürdürebilmek için ne kadar gelire ihtiyaç duyduğu. Sonrasında ise bu ihtiyaçların hangilerinin mutlaka piyasadan satın alınmak zorunda olduğunu, hangilerinin farklı yollarla karşılanabileceğini tartışacağım. Kent ve planlama ile kurmak istediğim ilişki de esas olarak burada ortaya çıkacak.

¹ <https://www.tepav.org.tr/ekibimiz/s/1480>

Bu çalışmada ifade edilen bulgular, yorumlar, sonuçlar, öneriler ve görüşler tamamen yazar(lar)ına aittir. TEPAV'ın resmi görüşü değildir. © TEPAV, aksi belirtilmedikçe her hakkı saklıdır.

Ücret nasıl belirleniyor ve ne kadar gelire ihtiyaç duyuyoruz?

Burada birbirine yakın görünen ama aslında farklı olan iki önemli soru var. Birincisi çalışanın fiilen aldığı ücretin nasıl belirlendiği; ikincisi ise çalışanın ve ailesinin belirli bir yaşam standardını sürdürebilmek için ne kadar gelire ihtiyaç duyduğu. İlki bizi iş gücü piyasasına, işveren-çalışan ilişkilerine ve ücret pazarlığına götürüyor. Benim burada daha çok üzerinde durmak istediğim ise ikincisi. Çünkü ihtiyaç duyduğumuz gelir, yalnızca ne kadar kazanmak istediğimizle değil, yaşamımızı sürdürebilmek için ne kadar harcama yapmak zorunda olduğumuzla da yakından ilişkili.

Ücretlerin nasıl oluştuğuna ilişkin oldukça geniş bir literatür bulunuyor. Klasik yaklaşımlar emeğin verimliliği ile iş gücü arz ve talebine vurgu yaparken; kurumsal ve politik ekonomi yaklaşımları sendikalaşma, toplu pazarlık, asgari ücret, işsizlik ve sosyal devlet gibi faktörleri de bu denkleme ekliyor. Bunların her biri kuşkusuz önemli. Ancak tartışmayı bizim sorumuza geri getirdiğimizde, çalışanın “yeterli” gördüğü ücretin aynı zamanda konut, gıda, ulaşım, eğitim, sağlık, bakım ve sosyal-kültürel yaşama katılım için yapmak zorunda olduğu harcamalarla da ilişkili olduğunu görüyoruz. Tartışmaya bir dış değişkeni daha eklemek gerekiyor: Zira bir bütün olarak hanehalkının satın almak zorunda olduğu çeşitli mal ve hizmetlerin kamu tarafından karşılanması söz konusu olabilir. Bir zamanlar el üstünde tutulan refah devleti yaklaşımında eğitim, sağlık, ulaşım, çocuk bakımı ve rekreasyon gibi hizmetlerin kamusal veya yüksek ölçüde sübvansede edildiği modeller bulunmaktadır. Söz konusu rejimlerde yaşamı optimum standartlarda sürdürülebilme koşulları için gerekli nakit ücret düzeyinin görece azaldığını tahmin etmek zor olmasa gerek. Buna paralel olarak, bu hizmetlerin piyasalaştığı sistemlerde ise aynı yaşam standardını koruyabilmek için çalışanların daha yüksek nominal ücret talep etmeleri beklenmektedir. Dolayısıyla ücret talebinin yalnızca üretim sürecindeki emeğin fiyatı olarak değil, hanehalkının toplumsal olarak kabul edilebilir bir yaşam standardını sürdürebilmesi için gerekli özel gelir ile kamusal “sosyal ücret” arasındaki ilişkinin sonucu olarak değerlendirildiğini söylemek doğru olacaktır. Bu doğrultuda ücret ile yaşam standardı arasındaki ilişkiyi yalnızca nominal gelir üzerinden değerlendirmek de eksik kalacaktır. Tam da bu noktada refah devleti yazınında önemli bir yere sahip olan decommodification (metalaşmadan çıkış) kavramı bize yararlı bir çerçeve sunuyor.

Sosyal ücretten mekânsal sosyal ücrete

Esping-Andersen’in (1990) “metalaşmadan çıkış” kavramı, refah devletini yalnızca gelir transferi yapan bir yapı olarak değil, bireyin yaşamını sürdürebilmek için emek piyasasına ne ölçüde bağımlı olduğunu belirleyen kurumsal bir düzen olarak düşünmektedir. Yaklaşım kapitalist bir ekonomide bireyin çoğu zaman barınma, beslenme, sağlık, eğitim ve diğer temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için emeğini piyasada satmak ve ücret geliri elde etmek zorunda olduğu varsayımına dayanmaktadır. Emek böylece bir “meta” haline gelmektedir. Metalaşmadan çıkış yaklaşımı ise kişinin hastalık, işsizlik, yaşlılık, çocuk bakımı ya da geçici olarak çalışamama gibi durumlarda dahi kabul edilebilir bir yaşam standardını sürdürebilmesini sağlayarak bu piyasa bağımlılığını azaltmasını yansıtmaktadır. Başka bir ifadeyle kavram, insanların piyasadaki tamamen çıkması anlamına gelmemekte; piyasaya katılımın yaşamı sürdürebilmenin mutlak koşulu olmaktan çıkarılması durumuna vurgu yapmaktadır.

Esping-Andersen açısından refah devletlerinin büyüklüğünden çok, sunduğu hakların niteliği ve bu haklara erişim önemlidir. Örneğin, bir sağlık sisteminin varlığı tek başına yüksek metalaşmadan çıkışa işaret etmemektedir. Eğer sağlık hizmetine erişim kişinin işverene, özel sigortasına ya da yüksek prim ödeme kapasitesine bağlıysa bireyin piyasa bağımlılığı devam etmektedir. Buna karşılık sağlık hizmetinin vatandaşlık temelinde, düşük ya da sıfır maliyetle

sağlanması, piyasaya bağımlılığı daha güçlü biçimde azaltmaktadır. Benzer durumlar eğitim, emeklilik, işsizlik sigortası, çocuk bakımı ve konut için de geçerlidir. Dolayısıyla metalaşmadan çıkışın derecesi, bir sosyal hakkın ne kadar evrensel olduğu, erişim koşullarının ne ölçüde gelirden ve istihdam statüsünden bağımsız olduğu ve sağlanan desteğin kabul edilebilir bir yaşam standardını gerçekten olanaklı kılıp kılmadığıyla ilgilidir.

Sonuç olarak metalaşmadan çıkış kavramı başlangıçta bireyin iş gücü piyasası ve ücret gelirin bağımlılığını azaltan sosyal hakları açıklamak için geliştirilmiş olmakla birlikte, aynı mantık hanehalklarının temel ve sosyal açıdan gerekli hizmetleri piyasadan satın alma zorunluluğunun azaltılması açısından da genişletilebilmektedir. Eğitim, sağlık, ulaşım, bakım, kültür ve rekreasyon hizmetlerinin kamusal ya da sübvansede edilmiş biçimde sunulması, bu çerçevede hanehalkı refahının belirli bileşenlerinin piyasadan kısmen çıkarılması olarak da değerlendirilebilir. Bu çalışma açısından önemli olan nokta da devlet tarafından sağlanan gelir desteğinden öte, Esping-Andersen tarafından çizilmiş olan çerçevenin bir yansıması olarak piyasa dışında sağlanan olanaklar ile harcama ihtiyacının ortadan kaldırılması ya da düşürülmesidir.

Bu yaklaşımı bir adım daha ileri götürerek kente ve mekâna taşımak istiyorum. Çünkü hanehalkının piyasadan ne kadar mal ve hizmet satın almak zorunda olduğu yalnızca sosyal devletin sunduğu haklarla değil, yaşadığı kentin nasıl düzenlendiğiyle de ilişkilidir. Uygun fiyatlı bir konuta, düşük maliyetli toplu taşımaya, yakın bir kreşe, parka, spor alanına ya da kültürel faaliyete erişebilmek, hanenin piyasadan satın almak zorunda olduğu hizmet miktarını değiştirebilir. Buradan hareketle, kentin mekânsal örgütlenmesi ve kamusal hizmetlerin sunumu yoluyla sağlanan bu katkıyı “mekânsal sosyal ücret” olarak adlandırmayı öneriyorum. Buradaki ücret, elbette çalışanın hesabına yatırılan ek bir para değildir; yapmak zorunda kalmadığı ya da daha az yapmak zorunda kaldığı harcamaların yarattığı ekonomik alandır.

Mekânsal sosyal ücret kavramının ücret tartışması açısından temel önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Metalaşmadan çıkarma politikaları, çalışanların kabul edilebilir bir yaşam standardını sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları nakit gelir düzeyini değiştirme potansiyeli taşır. Çünkü ücret talebi yalnızca emeğin üretim sürecindeki karşılığına ilişkin bir pazarlık değildir; aynı zamanda çalışanın ve hanesinin barınma, ulaşım, eğitim, sağlık, bakım ve sosyal yaşam gibi ihtiyaçlarını karşılamak için piyasadan satın almak zorunda olduğu mal ve hizmetlerin maliyetine verilen bir yanıttır. Bu ihtiyaçların bir bölümünün kamusal ya da düşük maliyetli hizmetler yoluyla piyasa alanından kısmen çıkarılması, aynı yaşam standardının daha düşük bir nakit gelirle sürdürebilmesini mümkün kılabilir. Örneğin nitelikli devlet okullarının varlığı, çocuklu bir hanenin özel okul, kurs veya tamamlayıcı eğitim harcamalarına duyduğu ihtiyacı; yaygın ve düşük maliyetli toplu taşıma, özel otomobil, yakıt, bakım ve otopark giderlerini; güçlü bir kamu sağlık sistemi ise özel sağlık sigortası ve cepten yapılan sağlık harcamalarını azaltabilir. Benzer biçimde, sosyal konut veya erişilebilir kiralık konut politikaları barınma maliyetini; belediyelerin sunduğu kreş, spor, kültür ve rekreasyon hizmetleri ise çocuk bakımı ve sosyal katılım için yapılması gereken özel harcamaları düşürebilir. Böyle bir durumda, çalışanın nominal ücret talebini şekillendiren yaşam maliyeti baskısının hafiflemesi mümkün hâle gelir.

Hanehalkı bütçesi piyasa bağımlılığı hakkında ne söylüyor?

Metalaşmadan çıkış kavramı, bireylerin ve hanehalklarının yaşamlarını sürdürebilmek için piyasaya ne ölçüde bağımlı olduklarını sorgularken TÜİK Hanehalkı Bütçe Araştırmasının bu bağımlılığın gündelik tüketim düzeyindeki somut izlerini görünür kıldığı düşünülmektedir. Sonuncusu 2025 yılında gerçekleşen TÜİK’in bütçe araştırması, doğrudan metalaşmadan

çıkış düzeyini ölçmemekte; ancak hanelerin gıda, konut, ulaşım, sağlık, eğitim, iletişim, kültür ve rekreasyon gibi alanlarda kendi bütçelerinden ne ölçüde harcama yaptıklarını ortaya koyarak hangi ihtiyaçların piyasa üzerinden karşılandığına ilişkin önemli bir gösterge sunmaktadır.

Dolayısıyla 2025 Hanehalkı Bütçe Araştırması, devlet tarafından sağlanan hizmetlerin parasal değerini doğrudan göstermese de hanelerin hangi ihtiyaçları piyasadan satın almak zorunda kaldığını ve bu piyasa bağımlılığının farklı gelir gruplarında nasıl değiştiğini incelemek için ampirik bir başlangıç noktası olarak kullanılabileceğine ilişkin anlamlı bir tartışma sunabilir.²

Türkiye’de Yaşam Maliyetinin Anatomisi

Şekil 1: Harcama türlerine göre hanehalkı tüketim harcamasının dağılımı (2025)

Harcama türü	%
Konut ve kira	29,3
Ulaştırma	20,5
Gıda ve alkolsüz içecekler	17,3
Lokantalar ve konaklama hizmetleri	6,9
Mobilya ve ev eşyaları	5,3
Giyim ve ayakkabı	4,3
Bilgi ve iletişim	3,6
Kişisel bakım ve çeşitli mal ve hizmetler	3,3
Alkollü içecekler, tütün ve tütün ürünleri	2,5
Eğlence, spor ve kültür	2,3
Sağlık	2,2
Eğitim hizmetleri	1,8
Sigorta ve finansal hizmetler	0,8

Kaynak: TÜİK Hanehalkı Bütçe Araştırması, TEPAV Görselleştirmeleri

TÜİK Hanehalkı Bütçe Araştırması 2025 sonuçlarında konut ve kiranın toplam harcamalar içindeki payı %29,3, ulaştırmanın %20,5 ve gıda ile alkolsüz içeceklerin %17,3 düzeyindedir. Bu üç kalemin toplamda %67,1’e ulaşması, hanehalkı tüketim harcamalarının yaklaşık üçte ikisinin barınma, beslenme ve hareketlilik gibi gündelik yaşamın sürdürülmesi açısından temel alanlara ayrıldığını göstermektedir. Buradan doğrudan bir metalaşma düzeyi çıkarmak mümkün değil; ancak hanelerin bütçelerinin önemli bir bölümünü bu ihtiyaçları karşılamak için kullanmak zorunda kaldıkları açık. Özellikle konut ve ulaşımın birlikte toplam harcamaların neredeyse yarısına ulaşması, birazdan kent ve planlama açısından yeniden döneceğimiz önemli bir noktaya da işaret ediyor. Sağlık ve eğitim harcamalarının sırasıyla yalnızca %2,2 ve %1,8 düzeyinde olması ise biraz daha dikkatli yorumlanmayı gerektiriyor. İlk akla gelen açıklamalardan biri, devlet okulları ve kamu sağlık sistemi sayesinde bu hizmetlerin maliyetinin tamamının doğrudan hane bütçesine yansımıyor olması. Ancak yalnızca bu rakamlara bakarak eğitim ve sağlığın büyük ölçüde metalaşmadan çıktığını söylemek de mümkün değil. Düşük harcamanın bir başka nedeni, özellikle düşük gelirli hanelerin ihtiyaç duydukları bazı

² Burada bir noktayı baştan not etmek gerekiyor. Hanehalkının bir alanda az harcama yapması, o alanın mutlaka piyasa dışına çıkmış olduğu anlamına gelmiyor. Örneğin eğitim ya da sağlık için yapılan harcamanın düşük olması, kamusal hizmetlerin hane bütçesi üzerindeki etkisinden kaynaklanabileceği gibi, hanenin ihtiyaç duyduğu hizmete erişememesi ya da bu ihtiyacını ertelemeyle de ilişkili olabilir. Dolayısıyla aşağıdaki rakamları doğrudan bir metalaşmadan çıkış ölçüsü olarak değil, hanelerin hangi alanlarda ne kadar harcama yapmak zorunda kaldıklarını ve bu zorunluluğun farklı gelir gruplarında nasıl değiştiğini anlamaya yardımcı olan bir başlangıç noktası olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

hizmetlere hiç erişememesi ya da bu ihtiyaçlarını ertelemesi olabilir. Bu nedenle burada kamusal hizmetlerin hane bütçesi üzerindeki etkisini göz ardı etmeden, bastırılmış veya karşılanmamış talep olasılığını da hesaba katmak gerekiyor. Kültür, spor ve rekreasyon açısından ise bu ikinci olasılığın daha da önemli olduğunu düşünüyorum. Bu alanlarda yapılan harcamanın düşük olması, söz konusu ihtiyaçların kamusal olanaklarla yeterince karşılandığı anlamına gelmeyebilir. Tam tersine, konut ve gıda gibi zorunlu harcamaların hane bütçesinde geniş bir yer kapladığı koşullarda kültür, spor, dinlenme ve rekreasyon gibi harcamalar ilk vazgeçilen ya da ertelenen kalemler arasında yer alabilir. Dolayısıyla %2,3'lük düşük harcama oranını yalnızca piyasaya bağımlılığın sınırlı olduğu şeklinde değil, hanelerin bu faaliyetlere ayırabilecekleri ekonomik alanın dar olmasıyla da açıklamak gerekir. Düşük harcama her zaman düşük ihtiyaç anlamına gelmediği gibi, bazı durumlarda karşılanamayan ya da bastırılmış bir talebin göstergesi de olabilir.

Aynı Piyasa, Farklı Bütçeler: Gelir Grupları Arasındaki Ayrışma

Şekil 2: Gelire göre sıralı %20'lik gruplarda tüketim harcamasının türlerine göre dağılımı, %, 2025

Harcama türleri	En düşük gelir grubu (İlk %20)	En yüksek gelir grubu (Son %20)
Konut ve kira	38,7	25,7
Gıda ve alkolsüz içecekler	29,2	12,4
Ulaştırma	8,6	25,0
Mobilya ve ev eşyaları	4,7	5,5
Bilgi ve iletişim	3,5	3,2
Alkollü içecekler, tütün ve tütün ürünleri	3,3	1,8
Giyim ve ayakkabı	3,3	4,6
Lokantalar ve konaklama hizmetleri	3,2	8,3
Kişisel bakım ve çeşitli mal ve hizmetler	2,1	3,8
Sağlık	1,7	2,4
Eğlence, spor ve kültür	1,2	2,9
Sigorta ve finansal hizmetler	0,5	1,0
Eğitim hizmetleri	0,2	3,4

Kaynak: TÜİK, TEPAV Görselleştirmeleri

2025 TÜİK verilerinde en düşük gelirli %20'nin bütçesinin %38,7'si konut ve kiraya, %29,2'si gıdaya ayrılmaktadır. Böylece yalnızca bu iki zorunlu kalem toplam tüketimin **%67,9'unu** oluştururken en yüksek gelirli %20'de aynı oran %38,1'de kalmaktadır. Metalaşmadan çıkış yaklaşımı açısından bu fark, düşük gelirli hanelerin temel yaşamlarını sürdürebilmek için piyasa üzerinden karşılamak zorunda oldukları zorunlu ihtiyaçların gelirleri üzerinde çok daha güçlü bir baskı yarattığını düşündürmektedir.

Barınmanın düşük gelirli hanelerde tek başına bütçenin yaklaşık yüzde 39'unu tüketmesi, bu hanelerin konut alanındaki piyasa bağımlılığının belirgin olduğunu ve konut maliyetlerindeki değişimlerin bütçeleri üzerinde ne ölçüde belirleyici olabileceğini göstermektedir. Aynı miktardaki bir kira artışının düşük ve yüksek gelirli bir hanenin bütçesinde aynı sonucu yaratmayacağı açık.

En düşük gelirli %20, eğitim için yalnızca %0,2, eğlence-spor-kültür için %1,2, lokanta ve konaklama için %3,2 harcarken; en yüksek gelirli %20'de bu oranlar sırasıyla %3,4, %2,9 ve %8,3 düzeyindedir.

Eğitim harcamasındaki pay farkı yaklaşık 17 kattır. Burada düşük gelirli grubun daha az harcama yapması, söz konusu ihtiyaçların güçlü biçimde metalaşma eğiliminin dışında olduğunun kanıtı olarak yorumlanamaz. Devlet okullarının varlığı elbette temel eğitime erişimi piyasadan kısmen çıkarır; ancak özel okul, kurs, özel ders, yabancı dil eğitimi veya diğer tamamlayıcı hizmetlere ilişkin düşük harcama, aynı zamanda düşük gelirli hanelerin bu piyasalara erişemediğini de gösterebilir. Veriye hangi açıdan bakarsak bakalım bütüncül bir eğitim yaklaşımına erişim açısından gelir gruplarına göre farklılıklar bulunmaktadır ve bu farklılığın kapanması konusunda piyasa koşullarının sunduğu olanaklar oldukça sınırlı görülmektedir.

Bu ayrım, kültür ve rekreasyon açısından daha da önem kazanmaktadır. Yüksek gelir grubunun eğlence-spor-kültür ile lokanta-konaklama harcamalarının toplam payı %11,2, düşük gelir grubunda ise bu pay yalnızca %4,4'tür. Bu fark, yüksek gelirli hanelerin bütçelerinde zorunlu ihtiyaçlardan sonra sosyal katılım, dinlenme ve rekreasyon için daha geniş bir alan bulunduğunu göstermektedir. Düşük gelir grubunda ise gıda ve barınmanın bütçeyi büyük ölçüde tüketmesi, bu faaliyetlere yönelik talebin gerçekleşmesini zorlaştırıyor olabilir. Dolayısıyla burada gördüğümüz farkı yalnızca farklı tüketim tercihleriyle açıklamak yeterli olmayacaktır. Gelir gruplarının sosyal katılım, dinlenme ve rekreasyon olanaklarına erişim kapasiteleri de birbirinden ayrışıyor olabilir.

Ulaştırma kalemi ise farklı bir duruma işaret etmektedir. En düşük gelirli %20'de ulaştırma payı %8,6 iken, en yüksek gelirli %20'de %25,0'dır. İlk bakışta bu durum düşük gelir grubunda ulaşımın daha az sorun oluşturduğu izlenimini verebilir. Oysa ulaştırma kategorisinin otomobil satın alımı, yakıt ve araçla ilişkili harcamaları da kapsamaması nedeniyle yüksek gelir grubundaki yüksek oran önemli ölçüde daha fazla mobilite tüketme kapasitesini yansıtabilir. Dolayısıyla düşük gelir grubundaki görece düşük ulaşım harcamasının daha düşük bir ulaşım maliyetini mi, yoksa daha sınırlı hareketlilik olanaklarını mı gösterdiğini yalnızca bu veriden hareketle söylemek mümkün değil. Ancak gelir gruplarının hareketlilik kapasitesinin de harcama düzeyi kadar önemli olduğunu akılda tutmak gerekiyor.

Sağlık harcamalarında farkın daha sınırlı olması da dikkat çekicidir. Oranlar, düşük gelirli %20'de %1,7, yüksek gelirli %20'de %2,4'tür. Kamu sağlık sisteminin varlığının bu farkın sınırlı kalmasında bir etkisi olduğu düşünülebilir. Ancak bu oranlar hizmete erişim, hizmetin niteliği ya da karşılanmamış sağlık ihtiyacı hakkında doğrudan bilgi vermediği için, buradan tek başına güçlü bir metalaşmadan çıkış sonucu üretmek doğru olmayacaktır. Buna karşılık yüksek gelir grubundaki daha yüksek pay, özel hastane ve tamamlayıcı sağlık hizmetlerine erişim kapasitesinin gelirle birlikte farklılaştığını düşündürmektedir.

Sonuç olarak TÜİK Hanehalkı Bütçe Araştırması 2025 verileri, farklı gelir gruplarının yalnızca ne kadar harcama yaptıklarının değil, bütçelerinde hangi ihtiyaçlara ne kadar alan ayırdıklarının da önemli ölçüde farklılaştığını düşündürmektedir. Buradan doğrudan yaşam standardını ölçmek mümkün olmasa da zorunlu harcamaların bütçe üzerindeki baskısının ve diğer ihtiyaçlara ayrılacak ekonomik alanın gelir grupları arasında belirgin biçimde farklılaştığı görülmektedir.

Buraya kadar baktığımız rakamlar Türkiye genelindeki hanelerin harcama yapısını gösteriyor. Elbette bunların tamamını kent planlamasının sonucu olarak görmek doğru olmaz. Gıda fiyatlarından sağlık sisteminin işleyişine kadar kentlerin doğrudan belirlemediği çok sayıda değişken var. Ama özellikle konut, ulaşım ve gündelik hizmetlere erişim söz konusu olduğunda kentin nasıl düzenlendiğinin önemi artıyor. Nerede yaşadığımız, işe ne kadar uzakta olduğumuz, toplu taşımaya erişip erişemediğimiz, çocuğumuzu gönderebileceğimiz bir kreşin

ya da okulun yakında bulunup bulunmadığı, bir parka, spor alanına veya kültür merkezine ulaşmak için ne kadar zaman ve para harcadığımız sonuçta hane bütçesinin de bir parçası. Dolayısıyla yaşam maliyetinin en azından bir bölümünün mekânsal olarak üretildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Özellikle hane bütçesinin en büyük kalemlerinden biri olan konutun bu modele dahil edilmesi, sosyal konut ve erişilebilir kiralama politikalarının yalnızca barınma politikası değil, aynı zamanda çalışanların yaşam maliyetini ve ücret gereksinimini doğrudan etkileyen temel bir sosyal politika aracı olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda ücret farklılıklarının ülkeler arasında doğrudan karşılaştırılmasında neden dikkatli olunması gerektiğini de göstermektedir.

Örneğin, iki ülkede aynı reel tüketim standardına ulaşmaya çalışan ailelerden birinin sağlık, okul, çocuk bakımı ve ulaşım için önemli miktarda özel harcama yapması gerekirken diğerinin bu hizmetlere ücretsiz veya düşük ücretle erişebilmesi durumunda, ilk ülkedeki çalışanın daha yüksek bir nakit ücret talep etmesi beklenebilir. Bu fark, çalışanın daha yüksek bir yaşam standardı talep ettiğini değil, aynı yaşam standardının daha fazla kısmını ücret geliriyle finanse etmek zorunda olduğunu gösterebilir. Bu nedenle ücret düzeyleri ile refah devleti kurumları birbirlerinden bağımsız değişkenler olarak değil, kısmen birbirlerinin ikamesi olan iki refah kaynağı olarak düşünülebilir.³

“Anatomik” değerlendirme sonucunda ulaşılan düşünceleri basit bir örnek üzerinden somutlaştırmak yararlı olabilir. TÜİK’in 2025 yılı verileri 100 birimlik bir hanehalkı tüketim harcamasına uyarlandığında, bunun 29,3 biriminin konut ve kiraya, 20,5 biriminin ulaştırmaya, 2,2 biriminin sağlığa, 1,8 biriminin eğitime, 2,3 biriminin ise eğlence, spor ve kültüre ayrıldığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, burada ele alınan ve kamusal hizmetler ya da farklı politika araçlarıyla belirli ölçülerde etkilenebilecek harcamalar, toplam bütçenin yaklaşık 56 birimini oluşturmaktadır.

Bu alanların her birinde kamusal hizmetler ve destekler yoluyla yüzde 30’luk bir harcama azalması sağlandığı varsayıldığında, hanenin kendi bütçesinden yapmak zorunda olduğu harcama yaklaşık 17 birim azalacaktır. Metalaşmadan çıkış tartışması açısından önemli olan, hanenin bazı ihtiyaçlarını karşılamak için piyasaya ve dolayısıyla nakit gelire bağımlılığının azalmasıdır. Ortaya çıkan 17 birim, çalışanın ücretine eklenen doğrudan bir ödeme değil; hanehalkının piyasadan satın almak zorunda kalmadığı ya da daha düşük maliyetle karşılayabildiği hizmetlerin yarattığı ekonomik karşılıktır. Bu katkıyı, daha önce ele alınan sosyal ücretin hane bütçesinde yarattığı ekonomik alan olarak değerlendirmek mümkündür.

Bununla birlikte, söz konusu etkinin bütün haneler açısından aynı anlama gelmeyeceğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Daha önce sunulan veriler, düşük gelirli hanelerin özellikle konut ve gıda gibi zorunlu harcamalara bütçelerinin çok daha büyük bir bölümünü ayırdığını; eğitim, kültür ve rekreasyon gibi alanlardaki harcama olanaklarının ise önemli ölçüde

³ Ancak bu noktada önemli bir ayrımın korunması gerekir. Kamusal hizmetlerin genişlemesi, çalışanların ücretlerinin düşürülmesini meşrulaştıran bir araç olarak görülmemelidir. Metalaşmadan çıkmanın etkisi, ücretin emek karşılığı olarak değerini azaltmak değil, hanenin kabul edilebilir yaşam standardına ulaşması için gerekli özel harcama miktarını azaltmaktır. Bu nedenle daha güçlü bir sosyal devlet, aynı nominal ücret düzeyinde çalışanların reel yaşam standardını yükseltebilir; ücret artışları devam ettiği takdirde ise gelirden zorunlu harcamalara ayrılan payı azaltarak tasarruf, kültür, rekreasyon ve diğer yaşam kalitesi alanlarına daha fazla kaynak ayrılmasını sağlayabilir. Bu açıdan ücret politikası ile sosyal politika birbirlerinin alternatifi değil, çalışan refahını birlikte belirleyen iki tamamlayıcı mekanizma olarak ele alınmalıdır.

daraldığını göstermektedir. Dolayısıyla aynı orandaki bir kamusal katkının, düşük gelirli bir hanenin bütçesinde yaratacağı ekonomik alanın ve yaşam standardı üzerindeki etkisinin daha güçlü olması beklenebilir.

Kent bu denklemin neresinde?

Buraya kadar yürütülen tartışma kent boyutu eklenerek yeniden düşünüldüğünde, hanehalkının ihtiyaç duyduğu gelirin yalnızca iş gücü piyasası tarafından belirlenmediği görülmektedir. Konutun nerede ve hangi maliyetle sunulduğu, iş ve yaşam alanları arasındaki mesafe, toplu taşımanın erişilebilirliği ve kalitesi ile sosyal donatıların kent içindeki dağılımı, hanelerin gündelik yaşamlarını sürdürebilmek için yapmak zorunda oldukları harcamaları etkilemektedir. Planlama kararları ile yaşam maliyeti arasındaki ilişki de tam olarak burada ortaya çıkmaktadır.

Kent planlaması, en basit hâliyle, farklı mekânsal kullanımların ve bunlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi olarak tanımlanabilir. Konut ve ulaşım birlikte ele alındığında, bu düzenlemenin hanehalkı bütçesi üzerindeki etkisi daha görünür hâle gelmektedir. Örneğin uygun fiyatlı olmakla birlikte kent çeperinde, istihdam alanlarından ve temel hizmetlerden kopuk biçimde üretilen bir konut, düşük kira avantajını artan ulaşım giderleri ve zaman kaybı nedeniyle büyük ölçüde yitirebilir. Buna karşılık uygun fiyatlı ya da sosyal konutların toplu taşıma, istihdam, eğitim ve diğer gündelik hizmetlerle birlikte planlanması yalnızca barınma maliyetini değil, birden fazla harcama kalemini aynı anda etkileyebilir.

Dolayısıyla planlamayı yalnızca konut fiyatı ya da kentsel kullanımların her biri üzerinden ayrı ayrı değerlendirmek yeterli değildir; asıl önemli olan, bu kullanımların birbirleriyle nasıl ilişkilendirildiğidir. Üstelik ortaya çıkan maliyetleri yalnızca parasal harcamalarla sınırlamak da doğru olmaz. Gündelik yolculuklarda kaybedilen zaman, hizmetlere erişmek için harcanan çaba ve bunların yaşam kalitesi üzerindeki etkileri de bu hesabın bir parçası olarak düşünülmelidir.

Mahalle ölçeğinde erişilebilir kreşlerin, spor alanlarının, kütüphanelerin, kültür merkezlerinin, parkların ve diğer kamusal mekânların nerede konumlandırılacağı da planlamanın konusudur. Hanehalkının bu ihtiyaçları piyasadaki satın alma zorunluluğunun azaltılması, sektör bazlı politikaların yanı sıra hizmetlerin yer seçimi ve mekânsal gereksinimlerin karşılanması açısından da önemli bir planlama meselesidir.

Planlama doğrudan bir gelir transferi yaratmaz; ancak belirli hizmetlere erişimin maliyetini düşürerek mevcut gelirin kullanılabilirliğini artırabilir. Daha önce “mekânsal sosyal ücret” olarak adlandırdığım etki de bu noktada somutlaşmaktadır. Yakındaki bir kreş, erişilebilir bir toplu taşıma sistemi ya da doğru yerde üretilmiş uygun fiyatlı bir konut, tek başına sınırlı bir katkı gibi görünebilir. Ancak bunların birlikte ele alındığı bir kentte sağlanan ekonomik ve zamansal kazanım çok daha belirgin hâle gelebilir.

Bu bakış açısı, metalaşmadan çıkış tartışmasını da mekânsal düzleme taşımaktadır. Kentin nasıl düzenlendiği ve mekânların nasıl tasarlandığı, bazı ihtiyaçların piyasa üzerinden karşılanma zorunluluğunu azaltarak hanehalkının piyasa bağımlılığını sınırlayabilir. Bu yönüyle planlama, hanelerin kabul edilebilir bir yaşam standardına ulaşabilmek için yapmak zorunda oldukları özel harcamaların bir bölümünü azaltabilir. Böylece kent planlaması, yalnızca mekânsal kaliteyi ve hizmetlerin dağılımını düzenleyen bir araç olmaktan çıkarak yaşam maliyetinin, sosyal ve mekânsal eşitsizliklerin ve mevcut ücretin reel karşılığının şekillenmesinde rol oynayan bir kuruma dönüşür. Bu etkinin özellikle düşük ve orta gelirli haneler açısından daha belirleyici olması beklenebilir.

Peki, bu ilişki planlama politikaları içinde nasıl somutlaştırılabilir?

Yaşam maliyetini azaltan bir kenti planlamak

Bu noktada temel politika sorusu, çalışanların artan yaşam maliyetlerini yalnızca daha yüksek ücretlerle karşılamasını beklemek yerine, hangi kentsel maliyetlerin planlama ve kamusal hizmet politikaları yoluyla azaltılabileceği olmalıdır. Daha önce de değinildiği gibi konut, ulaşım ve sosyal donatı politikalarının birbirinden bağımsız düşünülmesine son vermek ilk adım olacaktır. Bu, kuşkusuz, günümüz kentlerine şekil vermekte olan talep temelli ya da spekülasyon mekansal gelişim yaklaşımından çok farklı bir tutumdur. Örneğin bu yaklaşım içinde konut, yalnızca bir yatırım aracı ya da temel bir hak olarak barınmanın koşulu olarak düşünülemez. Konutun istihdam alanlarına, toplu taşıma sistemlerine, eğitim ve sağlık hizmetlerine ve daha genel anlamda gündelik gereksinimlere erişimi de gözeterek şekilde planlanması gerekmektedir. Bunun yanında sosyal ve kamusal kiralık konut stokunun artırılması, belediye veya kamu lojmanlarının yeniden gündeme alınması, maliyet esaslı kiralık konut modellerinin geliştirilmesi ve kira artışlarının belirli koşullarda düzenlenmesi, hanehalkının en büyük harcama kalemlerinden birini doğrudan azaltabilecek araçlar olarak değerlendirilmelidir. Böylece konut politikası yalnızca barınma hakkının değil, çalışanların reel gelirlerinin korunmasının da bir parçası haline gelebilir.

Benzer biçimde ulaşım politikalarının hedefi yalnızca daha fazla yol veya daha hızlı hareketlilik üretmek değil, hanehalkının zorunlu hareketlilik maliyetini azaltmak olmalıdır. Yaygın, güvenilir ve düşük ücretli toplu taşımanın geliştirilmesi, yürüyüş ve bisiklet altyapısının güçlendirilmesi, konut, istihdam ve gündelik hizmetlerin birbirine daha yakın konumlandırılması, otomobil sahipliği ve kullanımına duyulan zorunluluğu azaltabilir. Bu noktada yürüme ve bisikleti merkezine koyan “15 Dakikalık Kent” yaklaşımı önemli bir çerçeve sunmaktadır. Ancak yaklaşımı yalnızca temel ulaşım tiplerine yaptığı atıfla değerlendirmek doğru olmayacaktır. Bir mahallede okul, kreş, sağlık merkezi, spor tesisi veya kültür merkezi bulunması, bu hizmetlere erişimin yüksek ücretler gerektirmesi halinde düşük gelirli haneler açısından sınırlı bir anlam taşır. Dolayısıyla “15 Dakikalık Kent”in sosyal politikalar açısından da güçlü olabilmesi için yakınlık, erişilebilirlik ve karşılanabilirliğin birlikte sağlanması gerekir. Daha önce de vurgulandığı üzere, yakınlık ancak kamusal veya düşük maliyetli hizmetlerle birleştiğinde hanehalkının piyasa bağımlılığını gerçek ölçüde azaltmaktadır. Buradaki amaç her hizmeti mutlaka merkezi devletin doğrudan üretmesi değil; belediyeler, kamu kurumları, kooperatifler ve kâr maksimizasyonu yerine hizmet erişimini önceleyen farklı modeller aracılığıyla temel kentsel hizmetlerin piyasa fiyatlarından kısmen bağımsızlaştırılmasıdır. Böyle bir modelde “15 Dakikalık Kent”, yalnızca ulaşım süresini azaltan çevreci bir planlama yaklaşımı olmaktan çıkarak gündelik yaşamın maliyetini azaltan bir sosyal politika aracına dönüşebilmektedir.

“15 Dakikalık Kent” yaklaşımı yalnızca sosyal donatı ile konut alanları arasındaki ilişkiyle sınırlandırılmamalıdır. Kavram çalışma alanlarının da mahalle ölçeğinde ya da gündelik yaşam alanlarına yakın biçimde yer almasına özellikle değinmektedir. Çünkü konut ile iş arasındaki mesafenin kısalması yalnızca ulaşım süresini azaltmamakta; hanehalkının zorunlu hareketlilik kapsamında yapmak zorunda olduğu harcamaları da düşürür. Özel otomobil kullanımı, yakıt, bakım, otopark ya da uzun mesafeli toplu taşıma giderlerinin azalması, ücret değişmese bile elde kalan geliri artırmaktadır. Bunun yanında işe erişim için harcanan zamanın azalması, bakım, eğitim, kültür, spor ve gündelik yaşamın diğer alanlarına ayrılacak zamanı da genişletir. Konut, istihdam ve gündelik hizmetlerin birbirine daha yakın ve dengeli biçimde konumlandırılması halinde 15 dakikalık kent bir kez daha yalnızca erişilebilir bir mekânsal düzenleme olmaktan çıkarak yaşam ve zaman maliyetini azaltan bir **mekânsal sosyal ücret**

mekanizmasına dönüşecektir. Bu anlamda istihdam alanlarının mahalle ölçeğinde veya güçlü toplu taşıma bağlantılarıyla yakın çevrede bulunması, ücretin nominal düzeyini değiştirmeden reel karşılığını güçlendiren planlama kararlarından biri olarak düşünülebilir.

O halde başlangıçtaki soruya yeniden dönelim: İyi bir kent maaşımızı artırabilir mi?

Doğrudan bakıldığında elbette hayır. Kent planlaması işverenin ödediği ücreti belirleyemez. Ama sorunu yalnızca nominal ücret üzerinden ele almazsak yanıt biraz değişebilir. Konut, ulaşım, bakım, eğitim, kültür ve gündelik yaşamın diğer alanlarında yapmak zorunda olduğumuz harcamaları azaltabilen bir kent, aynı ücretle daha fazlasının yapılabilmesine olanak sağlarsa bu maaşımızı olmasa bile refahımızı artıran bir olanak olamaz mı? İşte buna “mekânsal sosyal ücret” diyorum.

Elbette bu yaklaşımın temel hedefi ücret artışlarının yerine kamusal hizmetleri koymak değil. Amaç ücret ile yaşam maliyeti arasındaki ilişkiyi birlikte düşünmek. Özetle yineleyecek olursak konut, ulaşım ve diğer temel hizmetlerin maliyetleri artmaya devam ettiği bir sistemde yalnızca ücret politikası üzerinden elde edilen kazanımların bir bölümünün yeniden bu harcamalara aktarıldığını kabul etmek zorundayız. Buna karşılık planlama yoluyla ortaya çıkan ve bu çalışmada “mekânsal sosyal ücret” olarak kavramsallaştırılan kazanımların, hanehalkının piyasadan satın almak zorunda olduğu hizmet miktarını azaltarak mevcut ücretin reel karşılığını güçlendirebileceği savunulmaktadır. Buradan bakıldığında daha yüksek ücret talebi ile daha erişilebilir, daha adil ve daha kamusal bir kent talebini birbirinden bağımsız mücadeleler olarak görmek çok da anlamlı olmayacaktır. İşte tam da bu nedenle çalışma koşullarının ya da ücretlerin artırılması için verilen mücadele ile barınma, ulaşım ve kamusal hizmetlere erişim üzerinden yürütülen “kent hakkı” mücadelesi, kabul edilebilir bir yaşam standardı için verilen aynı mücadelenin iki yüzü olarak görülmelidir.

Kaynakça

Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.

Moreno, C., Allam, Z., Chabaud, D., Gall, C., & Pratlong, F. (2021). Introducing the “15-Minute City”: Sustainability, resilience and place identity in future post-pandemic cities. *Smart Cities*, 4(1), 93–111.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2026). *Hanehalkı tüketim harcaması, 2025* (Haber Bülteni No. 58010). TÜİK.